

DENMARK B. SOCO

Si DENMARK B. SOCO ay nagtapos ng kursong Bachelor of Secondary Education major in Filipino sa Northern Mindanao Colleges, Inc. sa Cabadbaran City, Agusan Del Norte. Sa kasalukuyan, kumukuha siya ng gradwadong kursong MA Araling Pilipino sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Siya rin ay guro na kasalukuyang nagtuturo ng Senior High School at Kolehiyo sa Manila Tytana Colleges. Nagtuturo siya ng mga asignaturang may kinalaman sa panitikan, wika, at Agham Panlipunan. Naging fellow siya sa ilang mga writing workshop at kailan lang ay natanggap ang kaniyang sanaysay sa Palihang Rogelio Sicat 16 na ginanap sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman sa ilalim ng pangunguna ng Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas sa pakikipagtulungan ng Sentro ng Wikang Filipino at ng Kolehiyo ng Arte at Literatura ng Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Noong 2020, siya ay naging fellow ng CDO Young Writers Workshop na inorganisa ng *Nagkahiutang Magsusulat sa Cagayan de Oro*. Ang ilan sa kaniyang mga akda ay nakabilang sa iba't ibang online anthologies and journal, tulad ng Bulawan Literary Journal ng Northern Mindanao at Vox Populi PH. Naging kontribyutor din siya sa *Liwayway* June 2023 magazine. Naging module writer din siya ng DepEd Calabarzon. Maliban sa pagbabasa

ay nakahiligan niya rin ang magsulat ng tula, spoken word poetry, radio drama, at balak (Cebuano Literature).

Lumaki siya sa Mindanao sa isang tagong mining site sa Davao de Oro, ang Mt. Diwalwal. Maliban sa Diwalwal ay nakipagsapalaran ang kanyang pamilya sa Dinagat Island, Agusan del Norte at Surigao City.

Naniniwala siya sa pag-ibig, ito ang dahilan kung bakit kailangang magsulat upang ipahiwatig ang hiwagang dala nito.

DUNGGO

(kay Edwin)

Paborito kong tambayan ang baybay sa tuwing sasapit ang dapithapon. Ito ay dahil sa alam kong uuwi na si Papa na galing sa pangingsda sa kabilang bayan. Nakatingin ako sa malawak na karagatan, hinihintay na unti-unti kong maaaninag ang bangka ni Papa. Nakangiti akong sasalubong na kahit hindi pa man naka-dunggo si Papa sa buhanginan, dali-dali akong tatakbo para salubungin siya. Matapos magmano ay agad kong titingnan ang dalang supot ni Papa at aasa na may dala itong paborito kong pasalubong— ang jelly ace. Laging may dalang jelly ace si Papa sa tuwing uuwi siya galing sa pangingsda. Dahil kapag may nahuling isda si Papa ay agad niya itong binibenta sa palengke ng bayan ng Tag-abaka; at doon siya bibili ng ilang pirasong jelly ace, isang kilong bigas, at gamot sa sakit ni Mama—na sabi ng albularyo sa amin ay napagtripan daw ng mga diwata ng dagat noong minsang nangunguha ito ng *kinhason* sa bakhawan na siyang binibili ng mga dayo. Sabi ni Mama, ang karagatan ay hindi pag-aari ng mga tao. Marami ang naninirahan dito at sila ang nagmamay-ari. Matagal nang usap-usapan sa baryo namin ang mga Bathala ng dagat na lagi ring panakot sa amin ng mga matatanda sa tuwing kami ay naliligo at namamana ng isda sa dagat. Dahil daw sa pangingsdang boso ni Tiyo Tasyo, nagagalit na ang mga Bathala ng dagat at isa na nga rito ay ang gintong kogtong. Nagagalit na ito dahil nasisira ang mga gasang kung saan ito nakatira. Simula raw noong nasira na ang mga gasang dahil sa boso, umalis na sila at nanirahan sa bakhawan para manmanan ang kilos ng mga tao. Sa tuwing managat sila Tiyo Tasyo ay susunod daw ito sa kanilang bangka at mambibiktima

ng mga bosero dahil gusto nito maghigante. Isa si Mama na kahit hindi bosero ay napagbuntongan ng galit ng gintong kogtong. May naapakan daw si Mama na mahalagang kayamanang pag-aari nito. Kung ano ang kayamanang ito ay hindi maipaliwanag ng taga-baryo. Ang kogtong na laging panakot sa amin at usap-usapan na siyang dahilan kung bakit buwan-buwan ay may napapabalitang nalunod na mangingisda. Ang kogtong na nakikita ng ilan sa amin at ito raw ay isang malaking isdang parang lapulapu. Ngunit, naniniwala ang taga-baryo na ito ay isang Bathala dahil sa ginintuang kulay nito na iba sa ibang kogtong. Marami na rin ang nagsasabing kanila itong nakita nang malapitan, lalo na kapag may habagat at hindi makapangisda ang mga mangingisdang gamit lamang ay bangka. Ito raw ay nagkakatawang tao at kung minsan, naglalakad-lakad sa baybay. Batay sa usap-usapan, nagkakatawang tao ito bilang isang lalaking may edad na. Ang kaibahan ng kogtong na ito ayon sa sabi-sabi sa iba pang kogtong, kaya nitong huminga sa lupa at kung minsan ay nag-aanyong tao. Ayaw maniwala ni Papa na ang dahilan kung bakit nagkasakit si Mama ay ang gintong kogtong o ano mang kababalaghan. Gusto pa rin ni Papa na maipadala si Mama sa doktor o sa isang espesyalista. Nahihirapang maglakad si Mama dahil sa sobrang sakit ng puson nito at unti-unting lumalaki ang kaniyang tiyan na napakatigas kapag pinipisil.

Alas singko ng dapithapon, nakita ko na si Papa na padunggo sa baybay. Kahit sa kalayuan pa lang ay kilala ko ang bangka ni Papa dahil sa paulit-ulit ba namang nag-aabang ako sa kaniya. Ang aming bangka ay yari lamang sa plywood, maliit lang ito na ang kakasya lang ay dalawang tao, at may upuan sa loob para doon uupo ang magsasagwan. Pagbaba ni Papa sa bangka ay agad niyang

inabot sa akin ang isang supot at mukhang naka-jackpot si Papa ngayon dahil may kasama pa itong tinapay. Sa tabi ng tinapay, nakita ko ang kulay green, blue, at yellow na jelly ace. Jackpot nga at tatlong pirasong jelly ace ang dala ni papa. “*O, anak tipirin mo iyang jelly ace mo, dahil baka bukas di muna ako bibili para may pandagdag pambili ng gamot ni Mama mo. Nagmahal na kasi ang antibiotics sa bayan.*” Tumango lamang ako at dinala ang binili ni Papa patungo sa aming bahay at susunod na lamang si Papa dahil kailangan niyang ibara ang bangka sa baybay.

Naghangos ko sa katatakbo upang ibalita kay Mama na dumating na si Papa at dala na rin ng aking pagkasabik na buksan ang paborito kong jelly ace.

“Ma, naa nas Papa! Naa siyay dalang bugas og pan!” masayang balita ko habang papalapit sa bahay.

Nakita ko ang iika-ikang si Mama na nakangiti sa akin, na nakasandal sa aming lumalangitngit na pintuan na yari lamang sa mga kostanera, na hiningi ni papa sa mga naggabas para gamitin sa pagpapatayo ng pantalan.

“O, gisingot na sab kag dumangan? Asa man si Papa nimo?” tanong ni Mama.

“Gibara pa ang baruto Ma, musunod ra daw siya,” sagot ko naman.

Agad kong ibinigay ang supot na naglalaman ng mga binili ni Papa kay Mama, at kaniya naman itong tinignan.

“Medyo madami ang bigas na nabili ni Papa mo ngayon ah, duha yata ni ka-kilo.” Nakangiting nabanggit ni Mama.

Maya-maya ay nakasunod na si Papa at sinabihan niya si Mama na magpahinga na lang at siya na ang magsasaing at

magluluto ng ulam na tira sa kaniyang mga ibinenta sa palengke sa bayan. Isang budburon at isda sa bato ang ulam namin ngayon. Ako naman, itinago ko ang dalawa kong jelly ace sa aking lagayan ng damit at isa lamang ang aking binuksan.

Pinakuha ako ni Mama ng malunggay na aming pananim dahil kami raw ay magtuwa ug isda. Habang papunta ako kung saan ang malunggay, sarap na sarap ako sa pagdila sa jelly ace na niluluwa balik ko pa sa lagayan. Pagkakuha ko ng malunggay ay agad ko itong ibinigay kay Mama at siya na ang naghimay.

Masaya ang hapunan namin na iyon dahil sa hindi na naman lugaw o balanghoy ang aming kakainin. Totoong kanin na talaga at may bagong luto pa kaming tinuwang isda sa bato at ang budburon naman ay pinaksiw ni papa.

Kinabukasan ay bigla na lamang sumimangot ang panahon dulot na rin ng habagat. Sobrang lakas ng hangin na siyang dahilan kung bakit hindi nakapamalaot si Papa. Hindi namin alam kung kailan kakalma ang dagat. Buti na lamang ay may tira pa kaming ulam at kanin para makain. Hindi naman problema ang ulam dahil pwede naman kaming mamana ni Papa ng isda para ulamin sa mababaw na parte ng dagat at kahit sa may bakhawan. Ang problema, ang gamot ni Mama, at siyempre ang paborito kong jelly ace. Dahil may dalawa pa akong jelly ace na nakatago sa lagayan namin ng damit ay may dalawang araw pa akong may kakainin. Isa lang sa isang araw, ganyan ako kumain ng paborito kong jelly ace. Hindi inaasahang umabot ng isang linggo ang pagsama ng panahon. Ubos na ang jelly ace ko at ang walang lamang lagayan na lang ang natira. Ang labis na ikinababahala ni Papa ay wala nang antibiotic si Mama. Maya't maya ay sumisigaw sa sakit si

Mama habang nakahawak sa kaniyang puso. Walang magawa si Papa kung hindi ang magtampoy na lamang ng mga dahon-dahon. Kumuha siya ng dahon ng papaya at kaniya itong ininit para ilagay sa puso ni mama. Kahit papaano ay hindi na masyadong sumisigaw si Mama sa sakit at nakahiga lang ito.

Kinabukasan, buti na lang ay bumuti ang panahon.

Nakapamalaot si Papa at tulad ng dating gawi, kapag hapon ay nakatambay ako sa baybay para hintayin ang kaniyang pagdating. Maya-maya ay nakita ko na si Papa, kumakaway ako ngunit hindi siya kumakaway pabalik. Pagdunggo niya, wala siyang ibinigay na supot sa akin; walang bigas, gamot ni Mama, at jelly ace. Nanlumo si Papa dahil wala na raw talagang isdang makukuha sa pwesto niya sa may likod ng Edera, ang tapat na baryo namin sa Dinagat Islands. Pinagdudahan niya ang nakaraang pagsama ng panahon na dulot ng habagat. Nagbago ang balod at temperatura sa ilalim na siyang dahilan kung bakit lumipat sa mas malalawak at malalalim na lawod ang mga isda. Ang iba raw kasing mangingisda na may de-motor na bangka ay dumadayo na sa ibang lawod tulad ng sa Leyte, Bohol, Agusan, at Surigao dahil doon na lamang may makukuhang isda. Dahil wala naman kaming de-motor na bangka ay hindi makapupunta si Papa.

Kamoteng kahoy lamang ang aming hapunan noon at tulad ng dati hindi pa rin matigil ang pagsigaw at pamimilipit ni Mama dahil sa sakit ng kaniyang puso. Pangako ni Papa, bukas maghahanap na siya ng ibang pagkakakitaan at nakausap na niya si Tiyo Tasyo na papasukin niya ang pangingsidang kung tawagin sa amin ay boso.

Labis na nag-aalala si Mama dahil kilala ang pangingsidang ito sa amin na sa tuwing dadaong ay may bangkay na naman itong dala-dala.

“Unya kadelikado ana na trabaho?” pag-aalala ni Mama na tanong kay Papa habang lumuluha dahil sa sakit ng kaniyang puson.

“Kaya nako na para mapatambalan pud ka nako sa Surigao” sagot naman ni Papa.

Hindi na sumagot si Mama at tumango na lamang ito. Kitang-kita rin sa mukha ni Mama ang pamimilipit sa sakit dahil nakailang araw na siyang hindi umiinom ng kaniyang gamot.

Madaling araw nang umalis si Papa ng bahay. Nagpaalam siya kay Mama at nagpasama siya sa akin para bitbitin ko pauwi ang flashlight. Pagdating namin kung saan nakadaong ang bangka ni Tiyo Tasyo ay inutusan ako ni Papa. May ibinigay na bigas kay Papa at antibiotics. Si Papa pala ay nag-CA para may maiwan siyang bigas at gamot kay Mama. Dalawang banig ng antibiotics at nasa anim na kilong bigas, ito ang narinig ko habang kausap ni Papa si Tiyo Tasyo. Pinaalalahan din ako ni Papa na alagaan si Mama. Kapag kalmado ang dagat ay mamana na lang ako ng isda para may ulamin kami ni Mama, sabi niya. Sumigaw na si Tiyo Tasyo na hatakin na ang angkla hudyat na kailangan na nilang umalis. Ako naman dala ang bigas at gamot ni Mama ay umuwi na sa bahay.

Noong may araw na ay pumunta ako kina Marvin ang aking matalik na kaibigan para yayain siyang mamana. Tulad ko, ang kaniyang Papa ay sumama rin kay Tiyo Tasyo para mangisda. Wala akong alam sa pangingsidang boso ngunit alam na alam ito ni Marvin dahil kung minsan ay sinasama raw siya ni Tiyo

Tasyo para maging tagalagay ng yelo sa mga nahuling isda. Ngayon ay hindi siya sumama dahil kailangang may magbantay sa kaniyang bagong silang na kapatid; at ang kaniyang mama ay nasa bakhawan, nanginhas para ibenta sa mga dayo sa Edera na kung minsan ay wala namang nakukuha at walang bumibili. Paliwanag ni Marvin, ang boso raw ay may isang kompresor sa bangka na tulad na lamang ng makina ng mga pambot sa amin at may mga nakakabit na hose. Ang mga mangingisda na tulad ni Papa ay sisid sa ilalim ng tubig habang kagat-kagat ang hose para makahinga sa ilalim. Tumatagal daw ng halos dose oras ang pagsisid ng mga mangingisda sa ilalim ng dagat depende na lamang kapag napupuno na ng isda ang tuhugan nito. Mas nakatatanda si Marvin sa akin ng ilang taon, kaya para makatulong sa pamilya niya ay sinasama siya nila Tiyo Tasyo. Ang trabaho nila maliban sa tagalagay ng yelo ay siguraduhing hindi buhol-buhol ang mga hose para may maayos na suplay ng hangin ang mga bosero. Kung minsan, sabi ni Marvin ay minamalas ang mga mangingisda at hindi nakakayanan ang lalim ng dagat na siyang dahilan ng kaniyang pagkalunod. Hindi rin naman kasi maaasahan ang hangin na naibibigay ng kompresor, na sinasadya ni Tiyo Tasyo na hinaan ang pressure para raw makatipid sa krudo. Isang beses pa nga raw ay nakurot siya ni Tiyo Tasyo dahil sinadya niyang lakasan ang pihitan ng hangin dahil nag-aalala siya sa kaniyang papa na nasa ilalim ng dagat. Medyo malalaki raw ang alon at tiyak mahihirapan ang mga bosero. Walang paki si Tiyo Tasyo kung may mahihirapang huminga sa ilalim dahil mas mahalaga sa kaniya ang kumita ng pera. Kapag malakas ang binubugang hangin sa kompresor ay malakas din ang pagkonsumo nito ng krudo. Dahil nasa bangka

lang si Marvin, naririnig niya itong may kausap sa celpon at nagbabalak daw itong pumunta sa Surigao at may mga bagong bukas na boringan at inuman doon. Hindi ko alam kung ano ang boringan pero sigurado akong alam ko ang inuman dahil sa lagi naman akong nakakakita ng lasing sa baryo.

Wala masyadong isda sa may baybayin kaya niyaya ako ni Marvin na doon na lang kami sa may bakhawan mamana. Natatakot akong sumama sa kaniya dahil baka kami ang pag-initan ng gintong kogtong. Kahit kasama ko si Papa, noong kami ay pumupunta sa bakhawan ay natatakot pa rin ako.

Natawa na lang si Marvin, sabay sabing hindi naman daw totoo ang gintong kogtong. Sa ilang beses na niyang pagsama ay walang kahit na ano mang gintong kogtong sa dagat.

Nagtataka ako kung bakit buwan-buwan na lang ang may napapabalitang nalulunod dahil inaatake ng kogtong.

Pinaliwanag sa akin ni Marvin kung paano ang pagiging bosero dahil naiku-kuwento rin ito ng papa niya sa kaniya para hindi na niya papasukin ang ganitong trabaho balang araw. Paliwanag niya, kapag nakasisid ka na ng ilang metrong lalim sa dagat ay nahihirapan ang katawan mo sa biglang pagbabago ng tubig; sa laming ng temperatura, sa pagbabago ng balod, at kahit na sa pagbabago ng sug. Ito rin ang dahilan kung bakit karamihan sa mga bosero ay nahihirapan dahil doble ang pagod nila sa paglangoy. Tanging ang hangin na galing sa kompresor ang nagsusuplay sa kanila ng hangin. Dahil nga inuutusan sila ni Tiyo Tasyo na babaan ang buga ng hangin sa pamamagitan ng pagpihit sa switch. Ito ang nagiging dahilan ng pagkalunod lalo na ang mga

baguhan. Isang beses pa nga raw may isang lumutang na lang bigla na wala nang buhay.

“baguhan naman si Papa.” sagot ko kay Marvin.

“nasa swertehan lang na,” kaniya namang tugon.

Pinagyayabang ko kay Marvin na kapag uwi ni Papa ay pupunta kami sa Surigao para ipagamot si Mama. Sumagot naman si Marvin na ilang beses na siyang nakapunta sa Surigao pero sa may pantalan lang dahil pinagbabawalan silang bumababa sa tuwing nagbebenta ng isda. Binida ko, na kapag pumunta kami nina Papa at Mama sa Surigao ay pupunta kami sa sentro at magpapabili ako ng jelly ace.

Habang nag-uusap kami, pumasok si Marvin sa looban ng bakhawan dahil may nakita raw siyang pasayan dito. Kahit naikuwento na niya sa akin na hindi totoo ang kogtong ay takot pa rin ako dahil baka totoo ito.

“Ayaw ug tuo sa kogtong,” sagot ni Marvin sa akin.

Sinasabihan daw sila ni Tiyo Tasyo na kapag may namatay na bosero ay sabihin na lamang sa baryo na ang dahilan ay ang gintong kogtong. Upang may makuha pa rin daw silang mangingisda sa baryo na kanilang magiging bosero. Ang iba kasing mga bosero ni Tiyo Tasyo kapag nakasama na ng isang beses at nakaligtas ay hindi na uulit.

Nang nakakuha na kami ng isda, pasayan, at iba pa. Agad akong umuwi sa bahay. Nakita ko si Mama na nakasandal sa aming pinto. Hinihintay pala ako para may malutong ulam. Hindi na siya umaaray dahil may antibiotics naman na siya. Ibinigay ko ang napana kong isda na kung tawagin sa amin ay kilo-kilo at agad niya itong inihaw. Tinitiis na lamang namin ang matinik na isdang ito

dahil ito lang naman ang marami sa amin at hindi rin naman ito mabenta sa palengke. Sabi ni Mama na sa susunod na linggo ay makauwi na si Papa at may dala itong jelly ace bilang pasalubong.

Araw-araw ay namamana ako kasama si Marvin para pang-ulam namin. Marami ring naikuwento si Marvin tungkol sa boso. Sabi niya, laking gulat nila nang papauwi na sila ay may isang mangingisdang taga-Baclayan na bigla na lang nangisay at namutla.. Hindi na umabot sa San Jose at wala na itong pulso. Paliwanag ng kaniyang Papa sa kaniya, ito ay dahil sa hindi nakayanan ng baga ng mangingisdang iyon ang lakas ng sug sa lawod ng San Jose malapit sa isla ng lalaking bukid. Agad daw kasi itong umahon sa dagat at hindi muna pinakiramdaman ng kanyang katawan na makasabay sa pagbabago ng temperatura mula sa ilalim ng dagat at sa pag-ahon. Hindi ko maunawaan ang sinasabi ni Marvin. Sabi niya sa akin, na tulad namin bago kami mamana ng isda ay pinapakiramdaman muna namin ang dagat. Humihingang malalim para may eksaktong hangin ang baga, para makatagal sa ilalim ng dagat at makapana nang maayos. Ganoon din daw ang nangyari sa mangingisdang iyon, dahil agad siyang umahon na hindi pa naubos ang hangin sa kanyang baga kaya siya biglang nangisay at nahirapang huminga, dahil hindi pa nakarerekober ang baga. Doon ko ito naunawaan dahil kung minsan kapag bara-bara akong sumisisid ay sumasakit ang aking tenga na para bang sasabog sa sakit. Sabi niya, tama ang aking pag-unawa ngunit sa mga bosero hindi tenga ang sasabog kung hindi ang puso at baga.

Isang linggo na ang lumipas. Nag-aabang na ako sa dalampasigan at maya-maya ay nakita ko nang papalapit na ang bangka na sinakyan ni Papa. Pagdunggo sa baybay, lahat ng mga

mangingisda ay nagsibabaan na ngunit wala pa si Papa. Maya-maya ay may ibinabang nakabalot sa banig ang mga operator ng bangka. Pagkababang-pagkababa ay agad itong nilapitan ng mga taga-baryo at pagtanggap sa banig ay tumambad ang namumutla nang hubong katawan ni Papa. Sabi ni Tiyo Tasyo ay may nabiktima na naman daw ang gintong kogtong at ito nga ay si Papa. Kaya raw maputla dahil ibinabad nila ito sa asin para hindi bumaho ang katawan at nasa dalawang araw na itong patay. Nilapitan ako ni Tiyo Tasyo at may ibigay na supot sa akin. Sabi ni Tiyo Tasyo, ito raw ang paulit-ulit na kuwento ni Papa sa bangka na paborito kong pasalubong—ang jelly ace. Napakaraming jelly ace na iba-iba ang kulay, ngunit wala na si Papa upang tulungan ako na buksan ito kung nahihirapan ako.

Dinala sa bahay ang bangkay ni Papa. May inabot na pera si Tiyo Tasyo kay Mama na bahin daw ni Papa sa boso. Ipinaliwanag ni Tiyo Tasyo na minalas si Papa at naroon pala ang gintong kogtong kung saan sila nangingisda. Iyak nang iyak si Mama. Ako naman, sa dami ng jelly ace kong hawak, kahit na isa ay wala pa akong nabubuksan.

Alam kong hindi kogtong ang dahilan. Lumingon ako kay Marvin na nakayuko lamang at hindi makatingin sa akin. Ngayon malinaw na sa akin kung sino ang kogtong na nagkatawang tao sa aming baryo.